

יש להניח, כי כמובן ידוע משמשים ירמיהו וברוך תלמידו שבפואימת צווייג סמלים ליחס הזה ולהשפעה הזאת של רולן על צווייג. ברוך היה קודם מתנגדו של ירמיהו. ברוך, סמל הנוער המתלהב, רוצה במלחמה, כי מתנגע הוא לפעולה, למעשה שידרוש ממנו את כל ישותו. את ירמיהו המטיף לשלום רואה הוא כמוגילב. אולם כשרואה הוא את גבורתו הרבה של ירמיהו, גבורת-הנפש, בעמדו יחידו נגד ההמון המשתולל ובנפלו את-רכך מתבוסס בדמו וצעקת השלום בפיו, עומד ברוך על ההירואיזם שבשאיפת השלום של ירמיהו והוא עצמו נכבש על-ידי הכח הרב הזה.

בדרך זו התערר צווייג ויצר את הויצירה של השלום. הוא הציב בה מצבה גדולה לנביא-השלום בימים הקדומים, ועוד יותר – לרעיון השלום בימינו.

א. יהודה ארליך

בְּקֶרֶת סְפָרִים

סמטאות

אלישבע. סמטאות. רומן. הוצאת «תומר». תל-אביב, תרפ"ט.

אלישבע בפרוזה היא פרוזאית מאד. ברומן שלה, כמו בספוריה, אין שירה, לא בתוכן ולא בצורה עם כל הרוך העדין המבצבץ פה ושם. מצד השטח, בעצם הכתיבה, כמעט שאין מרגישים את יד האשה. פשטות שפה עד כדי עירום, נזירות מכל עדי, אף אם הוא משמש ללבוש, לכל היתר חלוק של בוקר או גלימת-בית – מציינים את אלישבע המספרת. אכן זוהי פרוזה שבפרוזה! גם כזה היא נבדלת מרוב בנות מינה אצל אומות העולם. אף העממיות שבה, כמו גרציה דלדה האיטלקית ואונסטט הנורבגית, שקבלו את פרס נובל בשעתן, יוצאות בספרות בשמלות-נשף, אמנם בלי שובל וגלי קמטים, אבל על-פי גורה ואפנה הנהוגה ב«חברה». ואילו אלישבע מתהלכת בספרותנו, המסולסלת במקצת, בתוניקה חלקה, אפורה ואטומה. איני בא להחליט, אם טוב הדבר או רע, אולם לציין את העובדה כדאי, יש בזה משום קו נפשי, המשותף גם לשירתה של אלישבע במדה ידועה. אותה הלאות, העוברת לפעמים לרשלנות, ואותן הידים המוקדות מתוך הכנעה ומעוט און.

מכאן נטיתה של אלישבע ל«סמטאות», לצד-דרכים. כל הויתה היא הוית צד-דרכים. לא היוצא-דופן, לא הפורש מרשות-הרבים מפני בדתו, אלא הלוקי בנטול והמתבודד מתוך דלותו הם המושקם אחריהם את לבה של אלישבע. לכאורה, מכניסה אותנו אלישבע ברומן שלה «סמטאות» לעולם החיים הטרופים של רוסיה המחדשת, אבל אין אנחנו מוצאים ברומן זה את החיים הרוסיים החדשים ולא את הטירוף שבהם. זהו רק השעמום הישן-יושן, שטשחוב היטיב לתארו. זוהי אותה תוגה, שמלאה את כל הספרות הרוסית עוד לפני היות מהפכה באותה ארץ. סביבה רקובה וזרה, חיי בטלה ושעמום של אינטליגנטים רוסיים תלושים – מה לנו ולכל זה? מה תתן ומה תוסיף לנו הידיעה על חייהם של קלרה ואסתר, רבקה וגינה, נחום ודניאל, מיטרופנוב וקרבצוב, ועוד ועוד גבורות-לא-גבורות וגבורים-לא-גבורים בתיאור הקינזגרפי של אלישבע? ב«סמטאות» רבים הם העוברים ושבים – המחויבים אנחנו לדעת את כולם ידיעה קלה ורופפת זו, הניתנת לנו על-ידי אלישבע? הן בעיקר הדבר מספרת אלישבע לנו, כלודמיליה, הגבורה «ראשית» שב«סמטאות», לדניאל, «סודות תפלים» מן הסביבה המשעממת של פנת-חיים חסרת-ענין אף לגתונים בה, ומה גם לנו, הרחוקים ממנה. ודוקא בזה יש אותו קו המיוחד לנשים, שתשעה קבים שיחה ניתנו להן. מעשה בפלוגי גורר מעשה באלמוני. פנים אל פנים בשיחת טו-דו יש ואנו סולחים לה לאשה זו וזו את «סריגתה» בלשון. אבל לקרוא בספר שיחת-נשים חסרת רעיון מרכזי קשה מאד. ביחוד כשאין לשיחה זו החן הספרותי הדרוש לכל שיחה שבכתב.

גם בספוריה של אלישבע, וביחוד ברומן שלה, מעיפת אותנו זו הקפיצה מענין לענין, זה הערוב של הפרטי בכללי וחוסר זה של כל מרכז. רומן ביחוד, מן ההכרח שיהיה בו מרכז, עלילתי או רעיוני או ארכיטקטוני או איזה שהוא. ואם לא כן, הלא אין לדבר סוף. סחור-סחור לחיים הן אפשר להסתובב עד בלי די ברומן של אלישבע עלינו לקרוא כמעט 400 עמודים, כדי להודיע שגינה ברג גשאה סוף-סוף לאותו בחור, שעליו הודיעה כבר בעמוד מספר 22. ארבעים ושלשה פרקים ב«סמטאות» ארבעים ושלש חוליות שאינן מטבעות לשרשרת. פה ושם יציצו פניה החורים של לודמיליה, שצריכה ויכולה היתה להיות מרכז ב«סמטאות», אולם לא גרם מולה. היא אשה חסרת גזע. דמה מוזג ומהול בלי שתהיה בו ליסוד האחד הכרעה כל-שהיא. אף להתגלות דרמטית אינה יכולה לשמש. ודניאל רויטר חור כמוה. גם דמו עני בהימוגלובין. מה פלא, אם מסביב להם אנו רואים לבטים ויסורים הנמדיים במילימטר ובמיליגרם? ים עלילות בספר, ועלילה אין. ובוה אין כמעט כל התקדמות ב«סמטאות» כלפי ספוריה הקודמים של אלישבע, כמו «ימים ארוכים», «מלכה לעברים», «נרות של שבת» ועוד. ככולם היא מופיעה לפנינו כאשה עיפה ורשלנית, שסרקה את שערותיה ישר-ישר, חלקי-חלקי, מפני שאין לה כח ורצון לעסוק בתלבשתה. אכן לפעמים יש חן מיוחד ברשלנות כזו! אבל בומננו ובתנאי חיינו קשה ליהנות מ«אורות השקיעה» של אנשים חסרי און ועוז לחיים.

ליחידים אולי יש צורך נפשי כיום ביסורי הפרט הענוגים של המסון הצעיר או של הרמן בנג, אבל ב«נדודים», נסיונות והכונות» מעין אלה של גבורי אלישבע, המסתובבים ב«סמטאות» בלי כל מטרה ובלו כל סבה, אין ענין רב. אפילו ליחיד הרצון והשבור שבמחננו.

אלישבע הצליחה לתאר אותם ואת חי הם כאילו דרך אנכי, מתוך תנועת רשול של השרוול בגלימת-הבוקר. בלי להראות לנו את הרוח החזקה הנושבת שם בארץ הצפון, הראתה לנו את המרץ הנשא ברוח זו. ומהרי-הגעש עצמם, שלרגליהם רוחשות הבריות הקטנות האלה, אנו שומעים רק הד קל, אמנם אחד ההדים המעטים שבספרות העברית.

קלוש ועמום הוא גם האור הנופל על חיי אחינו, האנוסים החדשים שברוסיה, ועל סבלות העם העברי שם, בנעוריו ובזקניו, ב«עשיריו» ובענייו. אולם כל זה הן לא עלה במחשבתה של אלישבע.

לפעמים יש רושם, כי בכלל לא היה כאן סוף מעשה במחשבה תחילה. לתעות הלכה אלישבע ב«סמטאות» ומה שראתה בתעיות זכרונה מסרה לנו. ההשתתפות, ואף השותפות בגורל הדור, המורגשת פה ושם, אינה נמסרת לנו ואינה מכה גלים בדמנו. אכן אלישבע אינה יודעת סוד הכאת הגלים. אולי משום זה היא גם אינה שואפת להרחיח את דמנו. מייננות תאהב, אף בקרבת הים

ואולם ברובו המכריע הכרך החמישי הוא תעודה אישית מזהירה לגורדון, ואין לך דף ואין לך מכתב, שלא ישתקף מתוכו גורדון האיש בכל יקרו. אין הדברים שלו זקוקים לפירושים רבים – פשוטים הם ומדברים בעדם. ולא יתכן להסתפק בזה, שנעביר מהם מעט מזעיר למסגרת הרשימה הזאת. צריך לקרוא את כל הספר, למן דברי ההיסוס במכתב הראשון – על-דבר הקושי להוציא אל החוץ את השמור בלבבו, ועד הצוואה האחרונה שנמצאה בפנקסו, שבה הוא מבקש לדבר כמה שכתב «רק אם נשאר בהם – ובאותה המדה שנשארה בהם – עוד ערך חי, כלומר לא ערך ספרותי או פובליציסטי, כי-אם ערך חיוני בשביל החיים המתחדשים». והיינו איפוא השורות הבאות רק כציוני מחרשם מעטים בשולי הדפים הנקראים.

מי שידע את מלחמתו הגדולה של גורדון נגד «תמיכה» כל-שהיא ועזרה «מן הצד», ואפילו נגד עזרה צבורית איוו שהיא לפועלים העברים, משום החשש, שמא לא זכו בזה אלא מפני היותם עברים – זה העלה על דעתו בודאי גם את השאלה, שהיתה צריכה למרר את חיי גורדון, מאחר שדקדק כל-כך בעניני «זכות» ו«חובה». הן הוא עצמו היה לא צעיר, ועבד עבודה גופנית דוקא, שבלי ספק לא תמיד היתה לפי כחותיו ולפי שכרו... ואכן, גורדון נוגע בזה באחד ממכתביו ואינו מנסה להעלים מעצמו אף נקודה קלה בענין המכאיב. בקבוצה צריכים, לדעתו, לעבוד אנשים צעירים ובעלי מרץ. ואף היה זמן, כשהיה יותר חזק, שבשום פנים לא הסכים להכנס לקבוצה. והוא היה שבע-רצון במקום שהיו משלמים לו פחות בעד עבודתו, «לפי שויה...» וגם לאחר שכבר היה בקבוצת כנרת – יצא משם והלך לעבוד בחות שרונה, שגם שם שלמו לו פחות, והיה מרוצה מזה (עמ' 135). בעד מאמריו לא היה מקבל שכר-סופרים, והוא נזהר והזהיר, שלא «ייטיבו» עמו חלילה שלא בידיעתו. באחד המכתבים אל העורך, שמסר לו עבודת תרגום, הוא דורש בכל תוקף, שלא «יבליעו» לו בתוך החשבון של התרגום גם שכר המאמר (עמ' 17).

בזמן ידוע הרגיש, שהוא נסגר יותר ויותר בתוך עצמו, והוא סבל מזה מאד. נראה לו, שזה בא מפני שיותר מדי הוא מבקש את האדם ואת הנפש. וכמה זר היה או הדבר לרוחו, כשחברה אחת כתבה לו, כי יש כאלה הכורעים ברך לפניו. לא, לא את זה הוא מבקש. אין הוא אהב ברכים כורעות, אפילו לפניו, ואולי לפניו עוד יותר קשה לו לראות את זה. מבקש הוא לב דופק, נפש חיה; כי בני האדם יהיו טבעיים ואמתיים ככל אשר בטבע. ובטבע אין גדול ואין קטן, בטבע אין יודע, מי גדול ממי: הכוכב או התולעת... (22).

לאחר שנים הוא בא פעם לידי התרגשות מהתמזגות רוח האדם ברוח העולם – בראותו את עצמו בתוך אניה גדולה, יפה ונוחה בלב ים. מזיגה שאין יפה ממנה: גבורת הטבע העולמי וכח מעשיו של הטבע האנושי. ואולם גם כאן אין הוא יכול לשכוח את הפגימה שפגם האדם בטבע ובמזיגה זו: הן מי בנה את האניה הזאת, ידיו מי? אותם האנשים, שאת כחם ודמם השקיעו במפעל הנאה והנוח הזה – האם גם הם נהנים מהנוי והנוחיות שיצרו, כמו אלה שבדרך כלל לא עמלו על שום דבר ולא עשו שום דבר...? (209). ושוב, במקום אחר, בן-אדם שכיר מטפל בו ובגופו טפול אנושי מאד, לכאורה, היפה מאד לבריאותו; ואולם – האם זה נעשה משום שהוא אדם והשני – אדם? הן רק מפני שהוא משלם כסף! הן יש במקום זה כל-כך הרבה נצרכים, רעבים, עניים, חולים, הזקוקים להבראה ולטפול אנושי כזה, והם לא יקבלוהו, כמוהו הזר – משום שאין הם משלמים כסף... «כמה היה זה יפה, לוא היה כל זה נעשה רק מתוך רגש אנושי טהור, וכמה זה מכוער, כשזה נעשה בעד כסף!» (212).

בכל הכרך עוברת כחות השני הערצת האמת והיחסים הגלויים והישירים בין אדם לחברו. פלוני החבר או אלמוני החברה, שנפל דבר-מה ביניהם לבינו, או בינם לבין עצמם – אין מוצא טוב מלפתוח את הלב, מלמצוא ולגלות את סבת התקלה, ובלא פניות לצדדים, בלי לגרור עבירה אחר עבירה – לשוב אל מה שהיה, אל יחסי החבר הלבביים. «יודע אתה מדוע אתה מרגיש קרבה יתרה אלי? מפני שאני ראיית את האמת, שנגלתה לך, ראיתי את אורה – ואור גם לי הרבה...» האמת מחדירה את האדם אל מעמקי ההבנה האנושית ומרוממת את הכל לגובה אנושי נשגב. «אורה (של האמת) תראה את הצער, את צער האדם,

הסוער. צעיף של חלום נוגה פרוש גם על תמונות ההוי שבספוריה. אך לשבחה המוחלט של אלישבע צריך לאמר, כי אהבת אמת רבה לה, ומשום זה אינה משתדלת לתקן את הצעיף הקרוע בהרבה מקומות. דרך הקרעים האלה אנו רואים, ביחוד ב«סמטאות», את החיים כמות שהם, על כל כיעורם ונזולם. ב«מלכה לעברים» וב«אמת» עוד חרדה אלישבע חרדה גדולה לשלמות הצעיף.

ב«סמטאות» התחדד אצלה חוש הגשוש הגזעני, גם העיון בסוד «ההתמזגות» הנפשית והדמית. הבלטת בעיה זו על-ידי אלישבע וההתחבטות בה מענינת מאד, ביחוד בימינו, כשנתרבו ברוסיה נשואי-ערובת. לא רק אבדת הנפשות בשבילנו מכאיבה, אלא גם אבדן הנפשות כשהן לעצמן אינו צריך לתת מנוחה. אף מחוץ לשאלה הלאומית הפרטית, רבת תעלומות ולבטים היא השאלה: היש תמיסה לנפש? הדומה היא לתערובת פיסית או לתרכובת כימית? ודם בדם כי יגע, איזה מן החמרים החיים ואיזהו למות? לאור החקירות המדעיות החדשות על «קבוצות הדם» ו«נסיונות הדם» מתחורות כמה וכמה תופעות ביאלוגיות ונפשיות של משיכות ודחיפות בחיי הפרטים, והגישה האמנותית לבעיה זו של הגירת נפשות מתחום לתחום ראויה להכרה מיוחדת. ואף כי לא עלה בידי אלישבע להראות דרכי פתרון לסבכים אלה, בכל זאת חשוב עצם הנסיון לחדור לעולם מופלא זה, הרוה לפעמים כה קרובות דם ודמעות, והנותן לפרקים גם אושר וגאולה ליחיד.

שאלה זו אינה כבר ענין של סמטאות צרות, ואולי היא היא שתוציא את אלישבע העיפה והחרישית לפרשת-דרכים רחבה ומוזהירה.

ד. א. פרידמן

לְאִישׁוֹתוֹ שֶׁל א. ד. גוֹרְדוֹן

כתבי א. ד. גורדון. כרך חמישי. יו"ל ע"י הועד המרכזי של מפלגת «הפועל הצעיר». תל-אביב, תרפ"ט.

השפעתו הרבה של א. ד. גורדון על צבור הפועלים, שחי אתו והכירו, וההערכה אליו, שנעשתה לחלת כל הצבור החי אתנו כיום – מקורן לא רק בדעותיו של גורדון ובתורתו על העבודה וההגשמה, שנעשו ליסודות בתנועת העבודה הציונית, וגם לא רק בזה שגורדון היה בעצמו המגשים העקבי הישר והקיצוני של הרעיונות אשר הטיף להם. את סוד ההשפעה וההערכה הללו יש לחפש לא פחות מזה באישיותו של גורדון השופעת אור, לבביות, עדינות, פשטות, אהבת האמת והחיים – אהבת החיים במובנם הטהור, במשמעותם הנעלה: האורגנית, הקוסמית, החיים שהם אידיל, מטרה נשגבה, וגם אמצעי הכשר ביותר להגיע בו לאידיאליות, באשר החיים הם סם-מרפא לאלה היודעים לחדור למהותם האמתית ולהתהלך עמהם בטהרה.

לאלה שהכירו את גורדון אין צורך בהוכחות לכך. כל פגישה וכל שיחה אתו, כל מגע אישי חי וחברי (וכלום היה מגע אחר אחר?) היו מְחַיִּים ומחדשים את רגש ההערכה, את השאיפה להרבק במדותיו של האדם-החבר הזה, בפשטותו-גדלותו היקרה. ולא להא להכירוהו בחייו ניתנה עתה עדות נאמנה, השופכת אור בהיר על אישיותו – המכתבים, קטעי הרשימות וההרהורים של גורדון, שכוונתו בכרך החמישי של כתביו.

לשאלות העבודה והישוב מוקדשים כאן רק קטעים מעטים בודדים. באחד המכתבים הראשונים, מלפני עשרים שנה, אנו מוצאים פרוגנוזה בהירה מאד של מהלך הבנין «המעשי» בארץ, מה שקוראים כיום «היזמה הפרטית» – דברים נכונים, שעד היום אין אנו פוסקים מלשנן אותם כמעט כצורתם וכלשונם מאז, וכמעט באותה הצלחה. כאשר גם היום אין הקהל הרחב שלנו רוצה להכיר בהכרה ברורה, «שבאופן כזה הארץ לא תהיה שלנו יותר ממה שהיא עתה; והעם לא יהיה יותר חי, לא פחות גלותי ממה שהוא עתה» (עמ' 5). כמו כן הוא מדבר באותו מכתב גם על זה, שישועתנו תבוא רק על-ידי התאמצות פנימית יוצאת מן הכלל. «על ידי התאמצות רצונית ענקית, כמעט נְסִית, עד כי במובן זה אפשר לומר ביחד עם המון העם, כי נגאל ונושע תשועת עולמים רק בדרך נ...»